

Makale Bilgisi/Article Info

Geliş/Received: 18.11.2022 Kabul/Accepted: 28.01.2023

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 61-71.

MUALLİMHANE-İ NÜVVAB'DAN MEDRESETÜ'L-KUDAT'A TARİHLENDİRMELER İLE ALAKALI BİR DEĞERLENDİRMEⁱ

Kemal Faruk AKSOYⁱⁱ

Öz

Medresetü'l-Kudat, eğitim sistemi ve adliye teşkilatı içerisindeki daralmış bulunan şer'i hukuk alanının bir şekilde eski günlerine tekrar kavuşması için yapılan son hamledir. Bu hamlenin ve değişimin Cumhuriyet dönemi hukuk sistemine ve din eğitimine etkileri olduğu varsayılmaktadır. Okulun hizmet verdiği 70 yıllık eğitim döneminin (1855 – 1924) araştırılması, Tanzimat sonrası yüksek din eğitimi ve şer'i hukuk eğitiminin geçirdiği evreleri anlamak açısından önemlidir.

Bu çalışma; XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile XX. Yüzyılın ilk çeyreği çerçevesinde, Muallimhane-i Nüvvab olarak başlayan daha sonra Mekteb-i Nüvvab, Mekteb-i Kudat ve son olarak Medresetü'l-Kudat ismini almış bulunan hukuk eğitim kurumunun geçirdiği evrelerin tarihlendirilmesindeki problemler üzerindedir. Makalemizin temel veri kaynağını, İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde bulunup daha sonra Osmanlı Arşivi'ne devredilen Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hakimler Yüksek Kurulu)ⁱⁱⁱ defterleri oluşturmaktadır. Konu ile alakalı İlmiye salnamesi ve telif eserler, arşiv belgelerine dayanılarak yeniden gözden geçirilmiş ve bazı bilgilerin yanlış olduğu kanaatine varılmıştır. Bu eserlerden yararlanılarak yazılan ilk dönem telif eserler ve bunları kaynak göstererek yazılan tez ve makalelerde de aynı yanlışların tekrar edildiği gözlemlenmiş ve konu ile alakalı ulaşılan veriler paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Muallimhane-i Nüvvab, Medrese, Nüvvab, Kudat.*

An Evaluation about Dating from Muallimhane-i Nuvvab to Medresetu'l-Kudat

Abstract

Medresetu'l-Kudat is the final attack that is made to somehow regain the old days of the narrowed shar'i law field within the education system and the judicial organization. It is assumed that this attack and change had effects on Republican judicial system and religious education. Researching the 70-year education period (1855-1924) that the school served is important in terms of understanding the stages of higher religious education and shar'i law education after the Tanzimat.

This study is about the problems in dating the stages of the judicial education institution which started as Muallimhane-i Nuvvab, later became Mekteb-i Nuvvab, Mekteb-i Kudat and finally Medresetu'l-Kudat within the framework of the second half of the 19th century and the first quarter of the 20th century. The main data of our article is the records of the Meclis-i İntihab-ı Hukkam-ı Shar', which were found in the Meshihat Archive of the Istanbul Mufti and later transferred to the Ottoman Archives.

ⁱ Makalede, henüz yazım aşamasında bulunan Medresetü'l-Kudat ve Türk Hukuk Eğitimine Katkıları isimli doktora çalışmasının ilgili bölümlerinden istifade edilmiştir.

ⁱⁱ Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Bölümü, e-posta: fkemal1981@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7214-9398

ⁱⁱⁱ Kurulun isminde geçen "intihab" kelimesi "seçim" manasına gelmekte ise de arşiv evrakından kurulun vazifesinin seçim yapmak olmayıp atama ve özlük işlemleri olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple kelime anlamı olan "Şer'î Hakimler Seçim Kurulu" yerine günümüzdeki karşılığına uygun olacak şekilde "Şer'î Hakimler Yüksek Kurulu" olarak çevrilmesi daha tercih edilebilir görülmüştür.

Scholar Yearbook (Ilmiye Salnamesi) and copyrighted works related to the subject were reviewed based on archival documents and it has been concluded that some information is incorrect. It has been observed that the same mistakes are repeated in the first period copyright works written using these works and the theses and articles written by citing them as the source. Finally, the data obtained related to the subject has been shared.

Keywords: *Naibs' College, Medrese, Naibs', Qadis.*

Structured Abstract

The history of the educational institution progressing from Muallimhane-i Nuuvab to Medresetu'l-Kudat is also the history of fikh/judicial education after the Tanzimat. In terms of legal historiography, the contributions of the institution to the judicial organization and legal education contain rich content for the historiography of law and legal education.

The judicial organization, the Shar'i courts or the newly established Nizami courts; they continued to receive the majority of their ruling staff from the institution of kadi, in a word, the madrasahs until the last period of the empire. The Shaykh al-Islam of the Tanzimat era, Meşrebzade Arif Efendi, undertook important reforms in order to regulate the institution of judgeship, which this judicial organization needed. He made some arrangements to eliminate the problems in the institution of kadi and regentship. With an assembly he formed in Meshihat, he graded the kadis as five classes. He established the Muallimhane-i Nuuvab in order to ensure that those who will enter the profession of kadi specialize in the sciences of Sakk-ı Shar'i and Ferâiz.

The institution has dealt with 4 different namings during the 70 education periods when provided services after the Tanzimat. During these 70 education periods, where there was no interruption in terms of administrative staff, professors and students, the institution continued to train judges.

In our research on the institution, we found that some differences between archival sources and copyrighted works are repeated subsequently. When we examine the sources of these works, we can summarize the reasons for the different conclusions reached at each step: The fact that the establishment date of the institution was written incorrectly in the Ilmiye Yearbook constitutes the main source of subsequent errors. The error in the dating of the Mekteb-i Nuuvab period was again due to the misinterpretation of a data in the Ilmiye Yearbook by Uzunçarşılı. In the dating of the other two periods, it is the datings made by Uzunçarşılı without giving any references, which affect the literature. Dating compatibly with archival sources in all steps belongs to only Jun Akiba who is Japanese researcher.

As a result of the determinations, we have made based on archival sources, the data we have obtained regarding the dating of the four phases of the institution are as follows:

Muallimhane-i Nuuvab :1855

Mekteb-i Nuuvab :1883

Mekteb-i Kudat :1908

Medresetu'l-Kudat :1913

Giriş

Muallimhane-i Nüvvab, Sultan Abdülmecid dönemi şeyhülislamı Meşreb Efendi'nin torunu Mehmed Arif Efendi'nin¹ teşebbüsü ve Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) teklifi² ile 1855 yılında kurulmuştur. İdari yapısı ve verdiği hizmet şekli ile umumi İslam medrese tarihi ve Osmanlı medrese tarihi için önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. "Nüvvab" kelimesi "nâib" kelimesinin çoğulu olup kadıların yerine vekaleten kadılık yapan şer'î hakimler için kullanılan bir tabirdir. "Kudât" ise "Kâdî" kelimesinin çoğuludur. Tanzimat sonrası her iki kelime de birbirinin yerine sıklıkla kullanılır hale gelmiştir.

Muallimhane-i Nüvvab ismiyle açılan ve daha sonra sırasıyla Mekteb-i Nüvvab ve Mekteb-i Kudat olarak anılan Medresetü'l-Kudat 1924 yılına kadar imparatorluğun şer'î / nizamî hâkim ihtiyacını karşılayan bir kurum olmuştur. Çok kısa bir dönem hariç tutulacak olursa Maarif Nezareti'ne bağlı olmaması ve yine hukuk eğitimi vermesine rağmen Adliye Nezareti'ne de bağlanmaması nedeniyle eğitim tarihçilerinin ve hukuk eğitimi tarihçilerinin ilgi alanına girmemiş veya çok kısa anlatılar ile üzerinden geçilmiştir.

Medresetü'l-Kudat ile alakalı kapsamlı bir çalışmanın şimdiye kadar yapılmaması olmasında, kuruma ait arşivin henüz bulunamamış olması da etkili³ olmuştur.

Kurum ile alakalı ilk eser Tokyo Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Jun Akiba tarafından 2003 yılında yazılan makaledir (Akiba, 2003: 125-163). Makalede Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluş aşaması ve hangi gerekçelerle oluşturulduğu ele alınmıştır. Ferda Esengül Hasekioğlu ve Emel Bengü Bal tarafından yazılan yüksek lisans tezleri ise kurumu, İslam hukuk tarihi bağlamında değerlendirmeye almıştır (Bal, 2016; Hasekioğlu, 2019). Yine Prof. Dr. Kemal Yıldız ile Ferda Esengül Hasekioğlu'nun beraber yazmış buldukları bir makale (Yıldız ve Hasekioğlu, 2019) ile Akdeniz Üniversitesi'nden Diren Çakılcı tarafından yazılmış diğer bir makale mevcuttur (Çakılcı, 2013). Ayşe Zişan Furat tarafından yazılan makalede ise Bulgaristan Medresetü'n-Nüvvab'ı ve Bosna Hersek Mekteb-i Nüvvab'ı ile Muallimhane-i Nüvvab'ın kurumsal yapı olarak karşılaştırmalı analizi yapılmıştır (Furat, 2012). Gerek yüksek lisans tezleri gerekse ilgili makaleler içerik olarak okulun tarihçesi, idari kadrosu ve mezunlarından bahsetmektedirler.

¹ İlmîye Salnamesi, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.674

² COA. İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 326-21224, 24 Şevval 1271 (10 Temmuz 1855)

³ Medreselerin kapatılması ile Dâru'l-Fünûn'a devredilen kurum binası, günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Kuruma ait arşivin kütüphanede olmadığı katalog taraması neticesinde tespit edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arşivi ve yine aynı üniversitenin Hukuk Fakültesi Arşivi'nde de kurum ile alakalı evrakın olmadığı bizzat arşiv tasnifini yapan vazifeliler tarafından belirtilmiştir. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Osmanlı Arşivi ve İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde de kuruma ait herhangi bir deftere ulaşılamamıştır. Meşihat arşivi kataloğunda "Medresetü'l-Kudat Muallim Maaş Defteri" olarak kaydedilmiş bulunan 3098 no'lu defter kuruma ait olmayıp diğer kurum personellerinin de maaş listelerinin tutulduğu umumi maaş defterlerindedir. Defterde meşihat personelinin büyük bir kısmının maaş cetvelleri bulunmaktadır. Araştırdığımız kuruma ait hususi bir defter değildir.

İçeriğinde Medresetü'l-Kudat'a –bir şekilde- yer veren eserler ise Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı adlı eseri (Uzunçarşılı, 1965), Prof. Dr. İlhami Yurdakul'un Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876) adlı eseri (Yurdakul, 2008) ve Ekrem Buğra Ekinci'nin İslam Hukuku Tarihi adlı eserleridir (Ekinci, 2006).

Ayrıca T.D.V. İslam Ansiklopedisi'nde Medresetü'l-Kudat hakkında Prof. Dr. Mehmet İpşirli'nin (İpşirli, s. 343), Mekteb-i Nüvvâb hakkında Prof. Dr. İlhami Yurdakul'un yazmış oldukları birer makale bulunmaktadır (Yurdakul, s. 242).

1334 (1916) tarihli İlmiye Salnamesi,⁴ yukarıda sıraladığımız tez ve makalelerin ana veri kaynağını oluşturmaktadır. Salnamede, kuruluşundan itibaren 1914 yılına kadar kurumdan mezun olan talebeler ve kurumda görev yapmış idare personelinin isimleri yer almıştır. Ayrıca Medresetü'l-Kudat Nizamnamesi de salnamede yer almaktadır.

Araştırmamız esnasında; kurum tarihi için büyük önem taşıyan kurumun kuruluş tarihi ve geçirdiği değişimlerin tarihleri ile alakalı, eserlerde tespit ettiğimiz çelişkili bilgileri inceledik. Çalışmada, tespit ettiğimiz tarihleri ve telif eserlerdeki zincirleme yanlışların nedenlerini açıklamaya çalıştık.

Muallimhane-i Nüvvab Dönemi

Muallimhane-i Nüvvab'ın kuruluş tarihi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından 1270 (1854) olarak belirtilmiştir (Uzunçarşılı, 1965, s. 268). Aynı tarih O. Nuri Ergin ve Mehmet İpşirli tarafından da verilmiştir (Ergin, 1977, s. 157 ve İpşirli, s. 343). TDV İslam Ansiklopedisi'nin Mekteb-i Nüvvab maddesinde ise kurumun kuruluş tarihi 1855 olarak verilmiştir (Yurdakul, s. 242). Yaşar Sarıkaya'ya göre de 1855 kuruluş tarihidir (Sarıkaya, 1997, s. 93). E. Buğra Ekinci ise kaynak göstermeksizin 1854 yılını tercih etmiştir (Ekinci, 2006, s. 232). Japon araştırmacı Jun Akiba arşiv kaynaklarına dayanarak 1855 tarihini tercih etmiştir (Akiba, 2021, s. 14). Kemal Yıldız ve Hasekioğlu tarafından yazılan makale ile Diren Çakılcı ve Ayşe Zişan Furat'ın makalelerinde de 1855 tarihi verilmiştir (Yıldız ve Hasekioğlu, 2019, s. 34 ve Çakılcı, 2013, s. 90 ve Furat, 2012, s. 198). Emel Bengü Bal ve Ferda Esengün Hasekioğlu ise tezlerinde Jun Akiba'nın görüşünü paylaşmışlardır (Bal, 2016, s. 27 ve Hasekioğlu, 2019, s. 18).

Uzunçarşılı ve takipçilerinin 1854 tarihini tespitinde, 1914 yılında Meşihat tarafından yayımlanan "İlmiye Salnamesi"nin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Salnamede "Şeyhü'l-İslam-ı esbak Meşreb Efendi hafidi Mehmed Arif Efendi merhumun zaman-ı meşihatinde ve 1270 (1854) tarihinde Muallimhane-i Nüvvab nâmiyle tesis olunan Medresetü'l-Kudat" şeklinde bulunan başlık⁵ bu zincirleme yanlışın daha sonraki yazılan kitap, tez ve makalelerde de devam etmesine neden olmuştur (Sarıkaya, 1997 ve İpşirli, s. 158 ve Çakılcı, Perk, 2021, s. 31).

Süleymaniye Camii yakınındaki Mekteb-i Ulum-ı Edebiye'nin, Muallimhane-i Nüvvab'a tahsis edildiği 29 Ağustos 1855 tarihini, kuruluş tarihi olarak belirlemenin daha

⁴ İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Amire, 1334, s. 674-736

⁵ İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.674

doğru olduğu söylenebilir.⁶ Nitekim ilk kuruluş ve müracaat yazışmaları ile onay yazısı da 1855'in sonlarını göstermektedir.⁷ Kuruma, Süleymaniye Camii yakınında bulunan eski Mekteb-i Ulum-ı Edebiye binası da bu tarihte tahsis edilmiştir.⁸

Mekteb-i Nüvvab Dönemi

Diğer evrelerde olduğu gibi, kurum isminin Mekteb-i Nüvvab'a çevrildiği tarih ile alakalı da değişik tespitler mevcuttur. Akiba; kurum talimatnamesinin yayınlandığı tarihi, kurumun adının değiştiği tarih olarak değerlendirenlerdendir (Akiba, 2021, s. 14). O. Nuri Ergin; Türkiye Maarif Tarihi'nde (Ergin, 1977, s. 157), kurumun Mekteb-i Nüvvab'a çevrilme tarihini 1884 olarak göstermiştir. İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın, değişiklik tarihi olarak 1885'i belirtmesi, İlmiye Salnamesi'ndeki Müdür tayinleri cetvelini referans almasından dolayı olduğu tahmin olunabilir.⁹ Salnamede Mekteb-i Nüvvab dönemi müdürleri listesi, Kuyucaklızade Mehmed Atif Efendi'nin atamasının yapıldığı 1855 tarihi ile başlamıştır. Bir önceki müdür Şehrî Osman Nuri Efendi aslında hem Muallimhane-i Nüvvab döneminin sonunda hem de Mekteb-i Nüvvab döneminin başında müdürlük yaptığından Mekteb-i Nüvvab döneminin müdürleri listesi onun görevinin son bulduğu tarihten başlamıştır. Bu tarih Uzunçarşılı'nın Mekteb-i Nüvvab'ı başlattığı tarihtir. Oysa kurumun talimatının yayımlandığı tarih, bu tarihten 2 sene daha öncedir.¹⁰

TDV İslam Ansiklopedisi'nde İlhami Yurdakul'un kaleme aldığı "*Mekteb-i Nüvvab*" maddesinde kurumun bu evresi 1883'ten başlatılmıştır (Yurdakul, s. 242). Aynı ansiklopedide Mehmet İpşirli'nin kaleme aldığı "*Medresetü'l-Kudat*" maddesinde ise "*Mekteb-i Nüvvab*" isimlendirmesinin 1885 yılında yapıldığı belirtilmiştir (İpşirli, s. 343). E. Buğra Ekinci ve Yaşar Sarıkaya da 1885 tarihini bu dönemin başlangıcı olarak kaydetmişlerdir (Sarıkaya, 1997, s. 93 ve Ekinci, 2006, s. 232). Bu yanılgıda Uzunçarşılı'nın yazısı etkili olmuş olmalıdır (Uzunçarşılı, 1988, s. 268). İpşirli'yi referans gösteren Çakıcı'nın makalesinde de bu tarih tekrar edilmiştir (Çakıcı, Perk, 2021, s. 66). Diren Çakılcı ve Kemal Yıldız makalelerinde Uzunçarşılı'yı referans alarak, 1885 yılını Mekteb-i Nüvvab'ın kuruluş yılı olarak değerlendirmiştir (Çakılcı, 2013, s. 92 ve Yıldız, Hasekioğlu, 2019, s. 418). Uzunçarşılı'yı referans alarak 1885 yılını kullanan diğer iki eser ise Medresetü'l-Kudat'ı inceleyen Ferda Esengün Hasekioğlu'nun yüksek lisans tezi ile Mekteb-i Nüvvab-ı inceleyen Emel Bengü Bal'ın yüksek lisans tezidir (Bal, 2016 ve Hasekioğlu, 2019). Ayşe Zişan Furat ise makalesinde kuruluş tarihi olarak 1884 tarihini vermiştir (Furat, 2012).

Kurumun "*Mekteb-i Nüvvab*" olarak anıldığı ulaşılabildiğimiz en eski tarihli evrak, 1879-1880 eğitim dönemi sonlarına doğru alınmış bir karardır.¹¹ Evrak; Meclis-i İntihab-ı Hükkam-

⁶ COA. A.)MKT.MHM. Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, 74 – 49, (H. 15.12.1271)

⁷ COA. İ.DH., İrade, Dahiliye, 326 – 21224, (Tüm yazışmalar bu klasördedir.)

⁸ COA.A.MKT.MHM., Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı, 74-49, 15 Zilhicce 1271 (29 Ağustos 1855)

⁹ İlmiye Salnamesi, Matbaa-i Amire, 1334 (1914), s.688

¹⁰ "Mekteb-i Nüvvab İçin Müceddeden Kaleme Alınan Talimat", 9 Safer 1301 (10 Aralık 1883), MŞH. Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri, Defter No: 1646, s. 12 -14; Milli Kütüphane, H. 1301 (1883) yy. Yer Bilgisi: EHT 1947 A 495

¹¹ MŞH. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in Karar Defterleri, Defter No: 1873, s. 39

ı Şer'in (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu) İ'lâmât-ı Nizamiye dersi için Adliye Müfettişi Şefik Bey'in atamasını içermektedir. Kararın özetinde ise "Muallimhane" tabiri kullanılmıştır. 1880-1881 eğitim dönemi sonuna ait 14 Ramazan 1298 (10 Ağustos 1881) tarihli, Sadarettin Evkaf Nezaretine gönderilen bir yazıda da "Mekteb-i Nüvvab" tabiri kullanılmıştır. Yazıda mektebin tamir edilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹² Bir sonraki evrak ise 1881-1882 eğitim dönemi sonuna ait olup, müdür muavini ataması ile ilgilidir.¹³

Meşihat'ın maliye işlerine ait resmi evrakta "Muallimhane-i Nüvvab" tabirinin kullanımının 1908 yılına kadar devam ettiği görülmekte¹⁴ ise de kurumun bağlı bulunduğu Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer' (Şer'î Hâkimler Yüksek Kurulu)'nun yazışmalarında 1883'ten sonra "Mekteb-i Nüvvab" tabirinin kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁵ Aşağıdaki nedenlerden dolayı Mekteb-i Nüvvab döneminin 1883'ten başlatılması -daha kesin bir evrak tespit edilmediği müddetçe- daha doğru olacaktır.

- Arşiv evrakında 1883 yılına kadar Muallimhane-i Nüvvab kullanımı devam etmiştir.
- Mekteb-i Nüvvab Talimatnamesi 1883 senesinde yayınlanmıştır.
- 1883 yılında kurum, 2 yıllık eğitimden 4 yıllık eğitime geçiş yapmıştır.

Kurumun adının yeni talimatname ile "Muallimhane"den "Mekteb"e çevrilmesi o dönemin gözde mektepleri olan "Mekteb-i Mülkiye" ve "Mekteb-i Tıbbiye"ye en azından idari yapı olarak bir yakınlaşma çabasının olduğunu göstermektedir. Üç yıl önce açılan Mekteb-i Hukuk'un da bu isim değişikliğini tetiklediği düşünülebilir.

Mekteb-i Kudat Dönemi

Mekteb-i Kudat dönemi, Uzunçarşılı tarafından kaynak gösterilmeksizin 1908 tarihinden başlatılmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 268). İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinde de 1908 tarihinden itibaren başlatıldığı görülmektedir (İpşirli, s. 343 ve Yurdakul, s. 242). Akiba da Mekteb-i Kudat dönemini, Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in (Şer'î Hakimler Yüksek Kurulu) karar tarihini kaynak göstererek 1908 ile başlatmıştır (Akiba, 2021, s. 17). O. Nuri Ergin, Mekteb-i Kudat'a kuruluş tarihi olarak 1910'u vermiştir (Ergin, 1977, s. 157). Verdiği tarih zaten geç olmakla birlikte, parantez içinde belirttiği 1329 tarihi de ne hicri olarak ne rumi olarak 1910 yılına tekabül etmemektedir. Bahsettiği tarih ile alakalı herhangi bir kaynak da belirtmemiştir. Çakıcı ise bu dönemi kaynak göstermeksizin 1909 yılında başlatmıştır (Çakıcı, Perk, 2021, s. 66). Hasekioğlu ve Bengü Bal tarafında yazılan yüksek lisans tezleri ile Yıldız ve Hasekioğlu'nun beraber yazdıkları makalelerinde ayrıca Diren Çakılcı'nın makalesinde Uzunçarşılı referans gösterilerek 1908 tarihi tercih edilmiştir (Çakılcı, 2013 ve Bal, 2016 ve Hasekioğlu, 2019 ve Yıldız, Hasekioğlu, 2019). Ayşe Zişan Furat ise makalesinde 1909 tarihini tercih etmiştir (Furat, 2012, s. 154). E. Buğra Ekinci kitabında, kurumun bu evresini

¹² COA. İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 842 – 67665, 14 Ramazan 1298 (10 Ağustos 1881)

¹³ MŞH. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in Karar Defterleri, Defter No: 1874, s. 87

¹⁴ MŞH. Memurin İdare-i Merkeziye Maaş Defterleri, Defter No: 2565, s. 339

¹⁵ MŞH. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in Karar Defterleri, Defter No: 1875, s. 53; Defter No: 1888, s. 14,51; Defter No: 1889, s. 94,161;

MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri, Defter No: 2005, s. 54

atlamış görünmektedir (Ekinci, 2006, s. 232). Yaşar Sarıkaya, 1908 tarihini tercih etmiştir (Sarıkaya, 1997, s. 93).

Mekteb-i Nüvvab Müdüriyeti tarafından hazırlanan “*Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası*”¹⁶ isimli düzenleme, 9 Şevval 1326 (4 Kasım 1908) tarihinde Meclis-i İntihab-ı Hükkâm-ı Şer’ (Şer’î Hâkimler Yüksek Kurulu) tarafından onaylanmıştır.¹⁷ Kurumun üçüncü evresini teşkil eden bu dönemde kuruma, “*Mekteb-i Kudat*” ismi verilmiştir. Layihada bu husus, “*Makâm-ı Meşihat-ı İslamiye’ye merbût olup hükkâm-ı şer’e menşe’ olan Muallimhane-i Nüvvab’ın dersleri sınıf-ı hükkâmın malumat-ı mukteziye-i şer’iye ve hukukiyeyi tahsil ve iktisab eylemelerine medar olmak üzere tevsi’ ve nâmu Mekteb-i Kudât’a tahvil edilmiştir.*” şeklinde ifade olunmaktadır. Bu tarih 1908-1909 eğitim döneminin de başıdır. Encümen-i İlmiye’ye havale edilen karar, encümen tarafından 3 Muharrem 1327 (25 Ocak 1909) tarihinde onaylanarak Sadaret’e gönderilmiştir.¹⁸ Bu dönem için başlangıç tarihinin, yazışmalar göz önüne alındığında 1908 olarak tespit edilmesi daha doğru olacaktır.

Medresetü'l-Kudat Dönemi

İ. Hakkı Uzunçarşılı Medresetü'l-Kudat dönemini (Uzunçarşılı, 1988, s. 120), İbnü'l-emin Mahmud Kemal’in “*Arpalık*” makalesini kaynak göstererek 1914 olarak belirlemiştir (İbnülemin, 1926, s. 283). İbnülemin’in bu kanaate, medrese nizamnamesinin 1914 tarihinde yayınlanması nedeniyle vardığı düşünülebilir.) Uzunçarşılı aynı kitabının 268. sayfasında kuruluş tarihini bu kez, 9 Zilhicce 1327 (22 Aralık 1909) olarak vermektedir. Bu husus kaynaklarında bir karışıklığın olduğunu göstermektedir.

TDV İslam Ansiklopedisi’ndeki ilgili makalede, kurumun 1908 yılında Mekteb-i Kudat’a bir yıl sonra da Medresetü'l-Kudat’a dönüştürüldüğü belirtilmiştir (İpşirli, s. 343). Aynı Ansiklopedinin “*Mekteb-i Nüvvab*” maddesinde de kurumun 1909 yılından itibaren Medresetü'l-Kudat olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir (Yurdakul, s. 240). E. Buğra Ekinci, 1908 yılını tercih edenlerdendir (Ekinci, 2006, s. 232). Akiba ise 1908 ve 1909 tarihinin arşiv kaynaklarına uymadığını belirterek, kurumun 1913 yılında Medresetü'l-Kudat’a çevrildiğini belirtmiştir (Akiba, 2003, s. 153). Diren Çakılcı, makalesinde Uzunçarşılı’yı kaynak göstererek 1909 tarihini tercih etmiştir (Çakılcı, 2013). Ayşe Zişan Furat ise Jun Akiba’yı kaynak göstererek 1913’ü tercih etmiştir (Furat, 2012). Yaşar Sarıkaya’nın da diğer tarihçiler gibi 1909’u kuruluş tarihi olarak belirttiği görülmektedir (Sarıkaya, 1997).

Çakılcı da makalesinde 1909 tarihini, başka bir makaleyi referans göstererek aktarmayı tercih etmiştir (Çakılcı, Perk, 2021). Diren Çakılcı ve Kemal Yıldız ile Hasekioğlu ve Emel Bengü Bal’ın yüksek lisans tezleri de Uzunçarşılı’yı kaynak göstererek 1909 tarihini kullanmışlardır (Çakılcı, 2013 ve Yıldız, Hasekioğlu, 2019 ve Bal, 2019).

¹⁶ “*Mekteb-i Kudat Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizamname Layihası*”, COA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327)

¹⁷ MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri, Defter No: 2009, s. 18

¹⁸ COA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327); MŞH. Şuray-ı İlmiye ve Encümen-i Islahat’a Mahsus Müsvedde Defterleri, Defter No: 1794, s. 16

Elimizdeki Balıkesirli İbrahim Efendi'ye ait talebe giriş imtihanı evrağı, Mayıs 1913 tarihli olup Mekteb-i Kudat mührü ile mühürlenmiştir.¹⁹ Mekteb-i Kudat tabiri kullanılan Haziran 1913 tarihli bir Şûrây-ı Devlet kararı da kurumun o tarihe kadar Mekteb-i Kudat olarak devam ettiğini göstermektedir.²⁰ Haber kaynaklarının, haziran ayındaki açılıştan²¹ önce -13 Receb 1331 (18 Haziran 1913 Çarşamba)- resmi kurumların ise zamanla Medresetü'l-Kudat ismini kullanmaya başladığı görülmektedir.²²

Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin günlüklerinde de kurumun açılış tarihi olarak 5 Haziran (1)329 (18 Haziran 1913) çarşamba günü olarak belirtilmiştir. Hayri Efendi, zikrolunan günde Şeyhülislam Esad Efendi ile açılışa katıldığını kaydetmiştir (Ürgüplü, 2015, s. 325). O tarihe kadar günlüklerinde, kurumun adını Mekteb-i Kudat olarak kaydetmiştir (Ürgüplü, 2015, s. 115,185,252,264,267,296,318). Bu durumda, kurumun bu dönemi için 1913 senesini başlangıç tarihi olarak belirlemek daha doğru olacaktır.

Bulgular

Kurumun dört evresinin tarihlendirmesinde, arşivlerde tespit edilen tarihler ile telif eserlerdeki tarihlendirmeler şu şekildedir.

Tablo 1. Kurumun 4 evresinin tarihlendirmesinde yapılan muhtelif tarihlendirmeler

	Muallimhane-i Nüvvab Dönemi	Mekteb-i Nüvvab Dönemi	Mekteb-i Kudat Dönemi	Medresetü'l-Kudat Dönemi
ARŞİVLERDE ULAŞTIĞIMIZ TARİHLER	1855	1883	1908	1913
İlmiye Salnamesi (1334)	1854	Tarih yok	Tarih yok	Tarih yok
İ. Hakkı Uzunçarşılı	1854	1885	1908	1909/1914
O. Nuri Ergin	1854	1884	1910	1909
Mehmet İpşirli	1854	1885	1908	1909
İlhami Yurdakul	1855	1883	1908	1909
E. Buğra Ekinci	1854	1885		1909
Jun Akiba	1855	1883	1908	1913
Yaşar Sarıkaya	1855	1885	1908	1909
Diren Çakılcı	1855	1885	1908	1909
Ferda Esengün Hasekioğlu	1855	1885	1908	1909
Emel Bengü Bal	1855	1885	1908	1909
Kemal Yıldız ve F. E. Hasekioğlu	1855	1885	1908	1909
Ayşe Zişan Furat	1855	1884	1909	1913
Mustafa Çakıcı ve Haluk Perk	1854	1885	1909	1909

¹⁹ EDAM Arşivi, Kitab-i Resmîye 2. Sınıf İmtihan Kâğıtları, No:1, Cemaziyelahir 1331 (Mayıs/Haziran 1913)

²⁰ COA.BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 4186 – 313924, 18 Receb 1331 (23 Haziran 1913)

²¹ "Medresetü'l-Kudat Binây-ı Cedidinin Devr-i Teslimi" *Medrese İtikadları*, Say. 6, 18 Receb 1331 (23 Haziran 1913), s. 50

²² "Şuûnât-ı İlmiye", *Medrese İtikadları*, Say. 2, 19 Cemaziyelahir 1331 (26 Mayıs 1913), s. 15; COA.KB.MAA.FE., Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı, 6 – 46, 18 Şaban 1331 (23 Temmuz 1913)

Sonuç

Muallimhane-i Nüvvab'dan Medresetü'l-Kudat'a uzanan eğitim kurumunun tarihi, aynı zamanda Tanzimat sonrası fıkıh/hukuk eğitiminin de tarihidir. Hukuk tarihçiliği açısından; kurumun adliye teşkilatına ve hukuk eğitimine olan katkıları, hukuk ve hukuk eğitimi tarihçiliği için zengin malzeme içermektedir.

Şer'î mahkemeler olsun yeni kurulan nizamî mahkemeler olsun yargı teşkilatı; hâkim kadrolarının büyük bir çoğunluğunu, imparatorluğun son dönemine kadar, kadılık müessesesinden dolayısıyla medreselerden almaya devam ettiler. Tanzimat devri şeyhülislamı Meşrebzade Arif Efendi tüm bu yargı teşkilatının ihtiyacı olan hâkimlik müessesesini düzene sokmak için önemli reformlara imza attı. Kadılık ve naiblik müessesesindeki aksaklıkların giderilmesi için birtakım düzenlemeler yaptı. Meşihat'te oluşturduğu bir meclis ile kadıları beş sınıf olarak derecelendirdi. Kadılık mesleğine girecek olanların, Sakk-ı Şer'î ve Ferâiz ilminde ihtisaslaşmalarını temin için Muallimhane-i Nüvvab'ı tesis etti.

Kurum, Tanzimat sonrası hizmet verdiği 70 eğitim dönemi boyunca 4 farklı isimlendirme ile muhatap olmuştur. İdari personel, müderris kadrosu ve talebeler yönünden hiçbir kesintinin olmadığı bu 70 eğitim dönemi boyunca kurum, hâkim yetiştirme işlevini sürdürmeye devam etmiştir.

Kuruma dair yaptığımız araştırmalarda, arşiv kaynakları ile telif eserler arasında bazı farklılıkların zincirleme şekilde tekrar edildiği görülmüştür. Bu eserlerin kaynakları incelendiğinde, her evrede varılan farklı sonuçların nedenlerini şu şekilde özetleyebiliriz. Kurumun kuruluş tarihinin İlmiye Salnamesinde yanlış yazılması, daha sonraki zincirleme yanlışların ana kaynağını oluşturmaktadır. Mekteb-i Nüvvab döneminin tarihlendirmesindeki hata ise yine İlmiye Salnamesindeki bir verinin Uzunçarşılı tarafından yanlış yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Diğer iki dönemin tarihlendirmesinde literatüre etki eden, yine Uzunçarşılı'nın kaynak göstermeksizin yaptığı tarihlendirmelerdir. Tüm evrelerde arşiv kaynakları ile uyumlu tarihlendirme, sadece Japon araştırmacı Jun Akiba'ya aittir.

Arşiv kaynaklarına dayanarak yaptığımız tespitler neticesinde, kurumun dört evresinin tarihlendirmesi ile alakalı ulaştığımız veriler şu şekildedir.

Muallimhane-i Nüvvab	:1855
Mekteb-i Nüvvab	:1883
Mekteb-i Kudat	:1908
Medresetü'l-Kudat	:1913

Kaynakça

- Akiba, Jun, "A New School for Qadis: Education of the Shria judges in the Late Ottoman Empire", *Turcica*, 2003, Cilt: 35, s. 125-163.
- Akiba, Jun, "Muallimhane-i Nüvvab'dan Mekteb-i Kuzat'a Osmanlı Kadı Okulunun Yarım Yüzyıllık Serüveni", *Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları*, Kitap No: 69, (Editör: A. Hamdi Furat), Mart, 2021.
- Bal, Emel Bengü, *Tanzimattan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvab*, Sakarya Üniversitesi S.B.E. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2016.
- COA. İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 326-21224, 24 Şevval 1271 (10 Temmuz 1855).
- COA. İ.DH., İrade, Dahiliye, Yer Bilgisi: 842 – 67665, 14 Ramazan 1298 (10 Ağustos 1881).
- COA. ŞD., Şurây-ı Devlet, Yer Bilgisi: 225 – 13 (H. 14.10.1327).
- COA.A.MKT.MHM., Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı, 74-49, 15 Zilhicce 1271 (29 Ağustos 1855).
- COA.BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası, 4186 – 313924, 18 Receb 1331 (23 Haziran 1913).
- COA.KB.MAA.FE., Kıbrıs Milli Arşivi Fetva Eminliği Evrakı, 6 – 46, 18 Şaban 1331 (23 Temmuz 1913).
- Çakıcı, Mustafa ve Perk, Haluk, "Mekteb-i Kuzât İmtihanları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Say. 31-32, 2021 (Bahar-Güz).
- Çakılcı, Diren, "Bir hukuk mektebi: Medresetü'l-Kuzât", *Mediterranean Journal of Humanities*, 2013, Say. III/1, s. 89-110.
- EDAM Arşivi, Kitabet-i Resmîye 2. Sınıf İmtihan Kâğıtları, No:1, Cemaziyelahir 1331 (Mayıs/Haziran 1913).
- Ekinci, E. Buğra Ekinci, *İslam Hukuku Tarihi*, Arı Sanat Yayınları, 2006.
- Ergin, O. Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Furat, Ayşe Zişan, "Nüvvâb Okullarının Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2012, Say. 198, s. 151-175.
- İbnülemin Mahmud Kemal, "Arpalık", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, Matbaa-i Bahriye, 1926, Sene: 16. *İlmiye Salnamesi*, Matbaa-i Amire, 1334 (1914).
- İpşirli, Mehmet, "Medresetü'l-Kudat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 343 – 344.
- "Medresetü'l-Kudat Binây-ı Cedidinin Devr-i Teslimi" *Medrese İtikadları*, Say. 6, 18 Receb 1331 (23 Haziran 1913), s. 50.
- Milli Kütüphane, H. 1301 (1883) yy. Yer Bilgisi: EHT 1947 A 495.
- MŞH. Meclis-i İntihab Müzekkire ve Mufassıl Nüvvab Varide Defterleri, Defter No: 2005, Defter No: 2009.
- MŞH. Meclis-i İntihab-ı Hükkam-ı Şer'in Karar Defterleri, Defter No: 1874, Defter No: 1873, Defter No: 1875, Defter No: 1888, Defter No: 1889.
- MŞH. Memurin İdare-i Merkeziye Maaş Defterleri, Defter No: 2565.
- MŞH. Sadaret ve Nezaret Evamir ve Nizamname Defterleri, Defter No: 1646, Defter No: 1646.
- MŞH. Şuray-ı İlmiye ve Encümen-i İslahat'a Mahsus Müsvedde Defterleri, Defter No: 1794.
- Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih maa Zeyl*, Marmara Üniversitesi, Açık Erişim, Nadir Eserler Koleksiyonu, <https://katalog.marmara.edu.tr/eyayin/pdf/F01863.pdf>, s. 132 (erişim tarihi: 03.06.2022).

Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

“Şuûnât-ı İlmiye”, *Medrese İtikadları*, Say. 2, 19 Cemaziyelahir 1331 (26 Mayıs 1913), s. 15.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, *Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, (Haz. Ali Suat Ürgüplü), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

Yıldız, Kemal ve Hasekioğlu, Ferda Esengül, “Muallimhane-i Nüvvâb'dan Medresetü'l-Kudât'a Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Okullar”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2019, Say. 34, s.411-442.

Yurdakul, İlhami, “Mekteb-i Nüvvab”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. Ek-2, s. 240-243.

Yurdakul, İlhami, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

